

Diana Stolac

Odsjek za kroatistiku

Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci

Sveučilišna avenija 4, HR-51000 Rijeka

diana.stolac@ffri.uniri.hr

NOVI POGLED NA KAJKAVSKI *EDITIO PRINCEPS*

U radu se donosi pregled dosadašnjih istraživanja *Decretuma* Ivana Pergošića. Nakon stoljeća istraživanja Pergošićeva djela tematski vezanih uz početke tiskarstva u sjevernoj Hrvatskoj, pravne tekstove i pravno nazivlje predlažu se daljnje mogućnosti istraživanja. Predlaže se nekoliko pravaca istraživanja. Prvi se odnosi na kvantitativna istraživanja koja bi precizirala te poduprla ili opovrgla tvrdnje dane u dosadašnjim istraživanjima. Drugi se odnosi na područja rubno obuhvaćena u dosadašnjim istraživanjima, a naglasak je na sintaktičkoj i tekstološkoj razini. Razrađuje se jedna od mogućnosti takvih istraživanja.

Uvod

Prvotisak u svakom književnom jeziku izvanredan je događaj nacionalne kulture, vrijedan brojnih i raznolikih analiza. U širokome dijapozonu takvih tekstova nalaze se oni vezani uz početke tiskarstva i ne uvijek dostupne biografske podatke o autoru, potom je to djelo potrebno smjestiti u povijesni, posebice državno-pravni kontekst, za prijevode su nužne i translatoške napomene, dok detaljne analize teksta nalazimo u filološkim raščlambama (u širem i užem smislu). Vezano uz tematsku pripadnost prvotiska često je nužno dodati i povijest tih tipova tekstova. U zapadnoeuropskoj kulturnoj sferi to su najčešće povijest teološke misli i povijest prava i nomotehnike. Vrijeme pojave prvotiska relevantan je i identifikacijski čimbenik.

Tako je i s *Decretumom*, kajkavskim prvotiskom iz 1574. godine. Dosad je objavljen velik broj tekstova posvećenih izravno ili neizravno ovoj knjizi, a u prvome ćemo dijelu ovoga rada pokušati pokazati razvoj što prigodnih/prigodničarskih što kritičkih misli o *Decretumu*.

Kako je moguće uočiti značajnu razliku u pristupu, podijeliti ćemo te tekstove u dva razdoblja: do objavljivanja pretiska 2003. godine i nakon toga. Potom ćemo komentirati u literaturi predložene nove teme istraživanja te ćemo ponuditi skicu za povijesosintaktičke raščlambe temeljene na *Decretumu*.

Decretum

Kajkavski je *editio princeps* prijevod/prilagodba zakonika feudalnoga prava, odnosno zbirke običajnih zakona. Izvornik *Tripartitum opus juris consuetudinarii incluti regni Hungariae* sastavio je pravnik István Werböczy (Verbóc, danas Verbovec, Ukrajina, oko 1458. – Budim, 1541.), a potvrdio kralj Ladislav. Odnosio se na zemlje pod ugarskom krunom – Ugarsku, Hrvatsku sa Slavonijom i Erdelj. Objavljen je u Beču 1517. godine na latinskome jeziku (koji se na hrvatskome jeziku tada nazivao *dijački*), uobičajenu jeziku tadašnjega pravnog diskursa u Europi. Bio je na snazi gotovo tri i pol stoljeća, pa je u to vrijeme višekratno objavljivao, i to dvadeset puta na latinskom, dvadeset puta na mađarskom jeziku, a po jednom na hrvatskom i njemačkom jeziku. Primjenjivao se do 1853. godine, kada obvezujućim na ovim prostorima postaje novi austrijski *Građanski zakonik*.

Pedeset i sedam godina nakon svoga prvog pojavljivanja Werböczyjevo je djelo dobilo svoj hrvatski prijevod (naziv je jezika *slovenski*). Prevoditelj je Ivan/Ivanuš Pergošić (Mikulinci, oko 1521. – Varaždin, 1592.), naslov je *Decretum*, tiskan je u Nedelišću 1574. godine (poslije blagdana sv. Lovre, vjerojatno u kolovozu ili rujnu), a posvećen je Jurju Zrinskom, sinu branitelja Sigeta i Katarine Frankopan. U nastajanju hrvatskoga prijevoda značajnu ulogu ima mađarski (*vugerski*) prijevod iz 1565. godine: *A Tripartitum, félezer esztendő jogkönyvünk első magyar fordítása*. Autor prijevoda je bilježnik Biharske županije u Ugarskoj Balázs Vörös i njegovim se prijevodom/prilagodbom Pergošić poslužio u svojem radu.

Indikativna je godina objavljivanja – 1574., neposredno nakon velike seljačke bune koju je predvodio Matija Gubec (1573.). Josip Horvat naglašava tu »slučajnost« (Horvat 1980:363) kao potrebu za objavljivanjem prava i obveza, posebice zemljoposjedničkih prava, u pisanu obliku, i to ne samo na latinskom nego i na jeziku koji puk razumije.

To je, uostalom, u skladu s tadašnjom pravnom praksom. Naime, u Varaždinu su usmene rasprave i izjave svjedoka bile na narodnom (hrvatskom) jeziku, dok su se zapisnici vodili na latinskom jeziku. Tamo je Pergošić bio gradski i županijski bilježnik. Zapravo, imamo i izravnu informaciju o jeziku vođenja rasprava jer je sačuvan varaždinski sudski zapisnik iz 1588./89. godine na latinskom jeziku, u koji su uklopljeni kajkavski dijelovi svjedočenja svih svjedoka, a među njima je bio i Ivan Pergošić. On je, dakle, svjedočio na hrvatskome jeziku, premda je, nepobitno, mogao na latinskome koji je izvrsno poznao.

Vratimo se *Decretumu*. Nađeno je (dosad) šest primjeraka: jedan zagrebački, jedan praški i četiri budimpeštanska, ali su samo dva primjerka potpuna. Istraživači su komentirali jezične razlike između sačuvanih tiskanih primjeraka, što će se vidjeti uz navođenje radova.

Decretum je trodijelne strukture, zbog čega je izvorno i nazivan *Tripartitum*. U tri knjige nalazi se 256 *tituluša* ili članaka.

U prvoj je knjizi najviše zapisanih pravila, 136, što ne čudi jer se odnose na plemstvo, povlašteni stalež u 16. stoljeću. Sadrži propise o stjecanju plemstva, plemićkim pravima, nasljeđivanju plemićkih dobara, bračnom imovinskom pravu, pravu žena i djece i sl. Sljedeći se *tituluš* odnosi na kraljevu suglasnost za nasljeđivanje u složenim uvjetima (kada nema nasljednika).

Tituluš LXV. (Perva strana)

Vsakoterim je onem kraljev konšenžuš potrieбен, koteri su jedini z jednoga roda ostali, to je koteri veče roda niemaju, ili one gospode koterih se seme hoče dotreči, ili plemenitih ljudi gda kako imienje hote ili odati ili založiti, potrieбен im je kraljev konšenžuš. Jer ako kraljevoga konšenžuša na njem ne bude, ništar ne bude vriedno takovo njih valuvanje. Ako li med takovimi valuvanje bude, med koterimi bi z jednoga na drugoga imienje ostalo, nije na to potrieбно kraljevo dopuščenje (konšenžuš). (Bartolić 2003:256)

U drugoj su knjizi zakonski članci vezani uz hrvatsko-ugarsku državnu zajednicu i odnose se na statute, običaje i privilegije te na vrijednost i krivotvorenje pečata. U knjizi je 86 *tituluša*. Sljedeći se *tituluš* odnosi na privilegije i pečate.

Tituluš XIII. (Druga strana)

Pretumačivši privilegione i pečati, potrebno je videti koterih je kraljev i poglavnikov v tom orsage potrieбно privilegione deržati i koterih se kraljev listi v pravde odmieču i koteri nikakove moči niemaju, kotere v dijačkom Decretome koteri hoče videti i koteri bude na to potreboču imel pod tiem istim titulušem je obilnim zakonom najde (Bartolić 2003:310).

Treća je knjiga najkraća, ima samo 36 *tituluša*, što je također očekivano jer su navedena posebna pravila u Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji i Erdelju. Ovdje se govori o kaznama za umorstvo, o zločincima te pravnoj regulaciji slobodnih kraljevskih gradova. U primjeru koji slijedi riječ je o svjedočenju građana izvan svojega slobodnoga grada.

Tituluš IX. (Tretja strana)

Teh od gore poviedanih slobodnih varašev purgari poleg njih vražde primerni k toga orsaga plemenitim, da v druge se slobode odlučavaju od njih, jer se purgarska svjedočenja zvuna varaša i kotarja, poleg plemenitih ne vzimlju napređ, ni se ne prepuščavaju priseči više nego na jeden zlati v kakovom kvaru ili v doblenji nekoga duga, gda su zvuna svojega varaša (Bartolić 2003:371).

I na kraju – valja se zapitati otkuda tiskara u Nedelišću. Za kajkavsko je 16. stoljeće ona posebno zanimljiva. Ne samo zato što je u njoj tiskan kajkavski prvotisak nego nam svjedoči o konkretnoj kulturnoj potrebi. Ako pjesnike vodi potreba za umjetničkim stvaranjem, tiskare obično vodi puno profaniji motiv – zarada. Stoga iz postojanja tiskare u kajkavskome kraju čitamo i postojanje recipijenata – onih koji čitaju i onih koji kupuju knjige.

Ne čudi zato zanimanje hrvatskih istraživača za tiskaru u Nedelišću, ali i za tiskarstvo u 16. stoljeću u sjeverozapadnoj Hrvatskoj (Bartolić 2003:403–423).

Na poziv grofa Jurja IV. Zrinskoga, koji je prihvatio protestantizam, u Nedelišće je došao putujući tiskar Rudolf Hoffhalter i tu je tiskan *Decretum*. Zanimljivo je da je u tiskari njegova oca Rafaela Hoffhaltera ranije u Debrecinu tiskan mađarski prijevod *Tripatrituma*.

U sljedećim ćemo poglavljima dati kratak pregled tekstova o *Decretumu*, a odabrani su prvenstveno jezikoslovni radovi, radovi u užem filološkom smislu.

O *Decretumu* do pretiska 2003. godine

Zbog vremenskoga odmaka razvidno je da nam nije moguće prikazati prvotisku suvremenu recepciju, onu iz 16. ili 17. stoljeća. Dapače, u povijesti objavljivanja prikaza/recenzija knjiga tek ih nalazimo u posljednjim stoljećima. Tako je prva novinska recenzija/prikaz na hrvatskome jeziku jedne knjige objavljena u prvim hrvatskim novinama »Kraljski Dalmatin« 16. rujna 1808., u broju 38 na str. 303. Bio je to prikaz *Gramatike jezika slovinskoga* Franje Marije Appendinija, objavljene iste godine u Dubrovniku.

To ne znači da posredno ne bismo mogli naći neke informacije jer se u predgovorima djela raznih tematskih krugova često pojavljuju podaci, naznake ili posredne referencije na ranije objavljena djela. Ovo je jedna od mogućih tema daljnjih istraživanja, o čemu će biti više riječi u drugome dijelu rada.

Sada ćemo se usmjeriti izravnim spominjanjima *Decretuma*.

Pregošićev *Decretum* bio je rano zanimljiv filolozima i povjesničarima književnosti i prava. Relevantne informacije o *Decretumu* nalazimo od sredine 19. stoljeća. Već podulja bilješka Stjepana Mlinarića iz 1837. na budimpeštanskom primjerku bila je putokaz prema prvim vijestima o autoru i o djelu.

Ipak, tek je 20. stoljeće, od samoga početka, bogatije tekstovima o *Decretumu*. O Ivanu Pergošiću, o *Decretumu* i kajkavskom jeziku u tom djelu pisalo se tijekom stoljeća dosta, a ovdje navodimo autore tekstova u kojima se izravno govori o *Decretumu*: Karela Kadleca, Mihajla Lanovića, Stjepana Ivšića, Radomira Aleksića, Zvonimira Junkovića, Olgu Šojat i Valentina Putanca, te autore tekstova gdje je *Decretum* dio šire teme: Krešimira Georgijevića, Antuna Šojata, Josipa Vončinu, Alojza Jembriha i Miju Koradu. Na kraju stoljeća relevantan je katalog izložbe *Kajkaviana Croatica* iz 1996. godine.

Izdvajamo osnovne informacije iz tekstova nekih od navedenih autora.

Potpuno je izdanje Pergošićeva *Decretuma* priredio Karel Kadlec 1909. godine za *Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda* Srpske kraljevske akademije u seriji *Spomenici na srpskom jeziku*. Kadlec je bio češki pravni povjesničar, posebice je bio vrijedan proučavatelj slavenskih pravnih sustava. Tekstu zakonika priložio je svoju raspravu te jezičnu analizu fonološke i morfološke razine češkoga slavista Jiříja Polívke. Naslov je izdanja *Stefana Verbecija Tripartitum*. Knjiga je izašla potporom zadužbine Nikole Krstića. To je izdanje zbog Balkanskih ratova, a zatim i zbog Prvog svjetskog rata bilo veoma rijetko u Hrvatskoj. Logično je pretpostaviti da su to razlozi zbog kojih nisu uslijedile analize *Decretuma*, za razliku od pretiska objavljenoga 2003. godine koji je pratio niz objavljenih analiza.

Razumljivo je da pravni stručnjaci poznaju *Decretum*. Tako Mihajlo Lanović analizira privatno pravo sadržano u tom djelu (1929.), komentirajući razlike u agrarnom pravu u hrvatskoj i mađarskoj povijesti prije nastanka *Tripartituma*. Govori o uređenosti agrarnih pravnih odnosa u hrvatskim krajevima još u srednjemu vijeku, dok je u Mađara to bilo nešto kasnije.

U *Zborniku u čast Aleksandra Belića* 1937. godine hrvatski jezikoslovac Stjepan Ivšić objavljuje rad o kajkavskoj akcentuaciji u Pergošića. U svojoj iscrpnoj analizi utvrđuje da jezik djela pripada zagorsko-međimurskoj skupini kajkavskih govora, a Pergošićev izbor vidi i kao dijalekatski model za stilizaciju književnog jezika.

Iste godine o jezičnim razlikama između primjeraka i unutar njih piše i Radomir Aleksić te u *titulušima* nakon 51. vidi manje kajkavsku inačicu.

Povijesti hrvatske književnosti objavljujane u tome razdoblju usmjerene su jadranskom prostoru, pa više o Pergošiću i njegovu djelu nalazimo tek u knjizi *Hrvatska književnost od XVI do XVIII stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni* Krešimira Georgijevića iz 1969. godine. Osim o književnoj strani djela Georgijević govori i o jeziku, te inačice *Decretuma* vidi kao posljedicu Pergošićeve želje da bude razumljiv i izvan užega kajkavskog područja.

Za istraživanja kajkavskoga književnog jezika izuzetno je vrijedna dijakronijska rasprava Zvonimira Junkovića iz 1972. godine o jeziku Antuna Vramca i podrijetlu kajkavskoga dijalekta, gdje se u korpusu za utvrđivanje pripadnosti kajkavštine hrvatskome jeziku uz Vramčeve knjige *Kronika* i *Postila* nalazi i Pergošićev *Decretum*. Komentira i inačice teksta kao tri dijalektalne stilizacije: »više kajkavska«, »štokavsko-čakavska« i »manje kajkavska«.

Deset godina kasnije, 1982., Valentin Putanec analizira jezik *Decretuma*. Uvidom u nađene primjerke zakonika utvrđuje razlike u kajkavštini i govori o tri redakcije. Ove zaključke Putančeve analize u kasnijoj literaturi propituje i redefinira Alojz Jembrih (1996:27–28).

Zapravo, govoreći o jeziku *Decretuma* tijekom 20. stoljeća kajkavski književni jezik kojim je pisan opisivan je kao međimurska kajkavština (Polívka 1909), zagorsko-međimurska skupina kajkavskih govora (Ivšić 1937) ili kao križevačko-posavski govor (Putanec 1982). Naravno, stalno valja imati na umu da su nam u baštinu ostavljene inačice teksta.

Da je *Decretum* relevantan za povijest hrvatskoga jezika, pokazuju i radovi u kojima nije izravna tema, ali bez njega se ne može predstaviti ni povijest hrvatske književnosti (npr. u radovima Olge Šojat 1975.), niti gramatika pisane kajkavštine (npr. u *jezičnici* Antuna Šojata iz 1969./71., s pretilskom 2009.), niti norma hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika (u radu Josipa Vončine, 1988/89). Valja dodati i da je *Decretum* uvršten u hrestomatije tekstova starije hrvatske pismenosti s lingvostilističkim i povijesnojezičnim zadacima, kako u 20. stoljeću (Vončina 1988), tako i u 21. stoljeću (Frančić–Kuzmić 2009).

Ovime smo stigli do samoga kraja 20. stoljeća, kada se objavljuje katalog izložbe *Kajkaviana Croatica: hrvatska kajkavska riječ* (1996), iz kojega vezano uz *Decretum* izdvajamo rasprave Alojza Jembriha (*Počeci kajkavske pisane i tiskane riječi*) i Mije Korade (*Povijesna, pravna i znanstvena djela na hrvatskokajkavskom književnom jeziku*). Jembrih je u svojoj filološkoj raspravi otvorio brojna temeljna pitanja vezana uz prvotisak, od tiskare do razlika u jeziku nađenih primjeraka, dok se Korade usmjerio pravnoj strani – sadržaju i nazivlju u *Decretumu*.

Pretisak *Decretuma* iz 2003. godine

Više od četiri stoljeća nakon objavljivanja *Decretuma* (2003. godine) hrvatski znanstvenik bogate bibliografije vezane uz kajkavsku pisanu baštinu Zvonimir Bartolić upućuje se u značajan pothvat. Obuhvaća to pretisak ovoga značajnog teksta temeljen na očuvanim budimpeštanskim primjercima, praćen svim potrebnim instrumentarijem za korištenje teksta iz 16. stoljeća u upravo nadolazećem 21. stoljeću. To znači da uz pretisak donosi transkripciju i niz priloga na gotovo 170 stranica.

Dakle, nakon pretiska koji obasiže 199 stranica slijedi transkripcija suvremenom grafijom. Pretisak omogućuje daljnje uskostručne analize, a istraživaču u radu pomaže transkripcija, koja je pak nužna za čitanje onima koji ne poznaju dobro stariju kajkavsku grafiju.

Prilozi započinju dvjema studijama priređivača izdanja. Prva je studija (*Hrvatska tiskara u Nedelišću u doba Zrinskih*) posvećena tiskari u Nedelišću, u kojoj je tiskan *Decretum*. Takva je studija očekivana uz pretisak prvotiska jer je evidentno intrigantno pitanje motiva za smještanje tiskare u kraj koji još nema tiskanih djela, a koja stoji na početku kajkavske tiskarske tradicije.

Druga je studija (*Decretum Ivanuša Pergošića*) usmjerena samoj knjizi, njezinu sadržaju, njezinu autoru i očuvanim primjercima. Osvrće se i na rasprave o Pergošićevu jeziku te komentira interdijalekatske interferencije. Na kraju smješta *Decretum* u povijest hrvatske književnosti i hrvatskoga jezika. I ovakva je studija očekivana uz pretisak, a valja reći da naša očekivanja svojim opsegom i brojnošću detalja i nadmašuje.

Slijedi nekoliko rječnika koji pomažu u snalaženju u tekstu pravne tematike iz 16. stoljeća: *Tumač manje poznatih riječi*, *Tumač izraza i pojmova* i *Pergošićev razlikovni dijalektni rječnik*.

Sljedeći je prilog velika pomoć za čitanje izvornoga teksta, naslovljen je *Pribilježbe uz čitanje Pergošićeva Decretuma*, a sadrži tablični prikaz *Glasovni i slovni sustav Pergošićeva Decretuma* s pratećim Bartolićevim bilješkama.

Na kraju je bogat popis literature, sažetak (na hrvatskom, njemačkom i engleskom jezik), recenzije (Stjepka Težaka i Jože Skoka) te kratka bilješka o priređivaču i piscu *Priloga* Zvonimiru Bartoliću.

Namjerno smo detaljno naveli sve priloge želeći pokazati sustavnost pripreme pretiska i kvalitetnoga kritičkog čitanja teksta.

O *Decretumu* nakon pretiska 2003. godine

Sve navedeno o pretisku jasno pokazuje izuzetnu vrijednost ovoga izdanja pa je bilo logično očekivati značajan odjek u kulturnoj javnosti.

Dio je radova prigodnoga karaktera, objavljeni su većinom u časopisima iz područja kulture te predstavljaju kulturnoj javnosti pretisak i podsjećaju na kajkavski prvotisak iz 16. stoljeća (Josip Bratulić, Josip Lisac, Sanja Vulić).

I stručnjaci za pravo i prevođenje pravnih tekstova sa zadovoljstvom su dočekali pretisak *Decretuma*. Izdvaja se članak Nataše Štefanec iz 2003. godine o prijevodu *Tripartituma* na hrvatski jezik. Rad je objavljen na engleskom jeziku, u međunarodnoj publikaciji i omogućio je stranim stručnjacima da se upoznaju s kajkavskim prvotiskom.

Ovdje valja reći da su se pretiskom služili i mađarski jezikoslovci te da su objavili više radova o *Decretumu*. Izdvajamo dva teksta Istvana Nyomárkaya iz časopisa *Magyar nyelvőr* (2015. i 2016. godine) u kojima analizira tekst, a očekivano ga stavlja u suodnos s mađarskim prijevodom Balazsa Vörösa. U ranijem radu na hrvatskome jeziku (2014) analizira hrvatski i mađarski prijevod.

Valja spomenuti i tekst Dorottye Andrási, koja govori o suvremenoj recepciji Werbőczyjeva *Tripartituma* i Pergošićeva *Decretuma* (2015). Komentira i Kadlecovo izdanje i Polívkinu raspravu te nešto šire rad Mihajla Lanovića o privatnome pravu iz 1929. godine. U zaključku predlaže interdisciplinarne metode za daljnja istraživanja, a svakako je zanimljivo da pri tome upućuje buduće istraživače na služenje dosadašnjim rezultatima kroatistike.

Pokretanje vrijedne edicije *Povijest hrvatskoga jezika*, koja je od 2009. do 2019. godine objavljena u 6 knjiga, u svojem je nacrtu za 2. knjigu (16. stoljeće) imala zabilježen dvostruki pristup *Decretumu*. *Decretum* je zauzeo značajan dio u jezičnom opisu kajkavskoga hrvatskoga književnog jezika, a također i u opisu pravnih tekstova u 16. stoljeću. Naravno, kako ta edicija ima i antologiju tekstova, uključen je i *Decretum*.

U tekstu Diane Stolac *Kajkavski hrvatski književni jezik* detaljno se analiziraju tri značajna djela objavljena u 16. stoljeću: Pergošićev *Decretum*, te Vramčeva djela *Kronika* (1578.) i *Postila* (1586.). Nakon osnovnih podataka i smještanja tekstova u povijest hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika slijedi prikaz slovopisa, koji je predispozicija za kasnije komentiranje fonologije. Za fonologiju je ponuđen tablični prikaz te je omogućena usporedba fonoloških ostvaraja u Pergošićevu i Vramčevu djelu. Slijedi prikaz dotada rjeđe komentiranoga pravopisa, naravno, prema spontanoj normi, ne uvijek dosljednoj, što je i očekivano u prvim tekstovima.

Jezična je raščlamba zahvatila sve razine. Zbog koncepcije knjige morfološka su i sintaktička razina predstavljene na izabranim primjerima te je sljedećim istraživačima ostavljeno sustavno ih obraditi.

Ipak, posebno je važno bilo predstaviti leksičku razinu. Naime, tako zahtjevan prevodilački posao kao što je zbirka zakona tražio je sustavan prevoditeljev pristup pravnom nazivlju. Utvrđeno je da je osnovno nazivlje hrvatsko. Dio toga nazivlja prepoznajemo i danas (naravno, uz razlike između kajkavštine i suvremenoga standarda), kao što su: *sudec*, *zakon*, *pravda*, *pravica*, *posvedočenje*, *svedočtvo*, *najem*, *odezvanje*, *odluček*, *opomenenje*, *pri-sežnik*... Dio ih je zamijenjen novim nazivima, kao: *pogledanje* (= očevid), *poručtvo* (= jamstvo) i *naprava* (= uredba). Posebnu pozornost zaokuplja ju sintagme relevantne za opis pravnih odnosa u vremenu nastanka teksta, kao: *devojačka čtertina* (= nasljedno pravo kćeri na četvrtinu), *polaganje ženskoga spola muškom sveržjum* (= proglašenje ženske osobe muškim nasljednikom), *na dobe buduće sini* (= punoljetni sinovi) i *devojke v parte buduće* (= neudate djevojke).

Kako je *Decretum* prijevod latinskoga izvornika, očekivan je veliki broj latinskih pravnih naziva, a vidimo da su kajkavizirani, ali prepoznatljiviji, npr. *tituluš*, *konšenžuš*, *kontraktuš*, *fundamentum*, *terminuš*, *teštamentom*, *egžekucija*, *klaužula*, *inšinuacija*, *notariuš*, *ordinarijuš*...

Današnjem se čitatelju najteže snaći u razumijevanju hungarizama, koji se koriste za pravne postupke, npr. *kečba* (= potraživanje), *zbantuvanje* (= uznemiravanje) i *obiršažiti* (= oglobiti, kazniti), zatim za vrste dokumenata, npr. *valovanje* (= oporuka) i *valovanica* (= potvrda) ili za vršitelje radnji, npr. *tudoman* (= istražitelj), *tolnačnik* (= savjetnik) i *tarnik* (= rizničar). Naravno, razloge za hungarizme u pravnome nazivlju nalazimo prvenstveno u zajedničkoj hrvatsko-ugarskoj državnoj zajednici, ali i u Pergošićevu služenju mađarskim prijevodom.

Drugi je tekst u *Povijesti hrvatskoga jezika* autora Borisa Kuzmića *Jezik hrvatskih pravnih tekstova*, a *Decretum* je smješten u dio o kajkavskim pravnim

tekstovima i, očekivano, zauzima središnje mjesto. Autor daje pregled recepcije *Decretuma* u 20. stoljeću i komentira inačice. Nakon općega opisa *Decretuma* donosi i raščlambu na svim jezičnim razinama.

Novi val zanimanja za Pergošićev *Decretum* dolazi s obilježavanjem 450. godišnjice prvotiska, dakle 2024. godine. Organizirani su znanstveni i stručni skupovi te niz javnih predavanja, a novo je, u skladu s vremenom, i uključivanje ove teme u podcast ili postavljanje predavanja na mrežne stranice udruga koje se bave kajkavskom baštinom.

Više je tekstova objavljeno na kajkavskom području, pa možemo izdvojiti časopis za kulturu *Hrvatsko zagorje* iz Donje Stubice, u kojemu je tema broja (1-2) 450. obljetnica kajkavskoga prvotiska. Prvi tekst u tematskoj blok napisa je Alojz Jembrih *Prva tiskana kajkavska knjiga Pergošićev Decretum* (1574.). Upoznaje čitatelje s Pergošićevim porijeklom, tiskarom i sadržajem *Decretuma*. Posebno valja istaknuti da donosi cjeloviti zapis Stjepana Mlinarića, koji se potpisao kao *Zagrebečke Biškupije žakan*, a koji je 9. veljače 1837. na zadnjoj stranici *Decretuma* zapisao svoja razmišljanja o porijeklu mogućega autora prijevoda s obzirom na jezična obilježja teksta. Time je taj zapis iz prve polovice 19. stoljeća dostupan suvremenim čitateljima.

Ovime završavamo s pregledom zapisa o *Decretumu*, ali ih ne napuštamo nego im se vraćamo u prijedlozima za daljnja istraživanja.

Prijedlozi za nova istraživanja *Decretuma*

U skladu s polaznim pripremama za filološka istraživanja u 21. stoljeću prvi je zadatak priprema digitaliziranoga izdanja *Decretuma*. Naime, generacije hrvatskih filologa obrađivale su stariju hrvatsku pisanu baštinu ručno ispisujući obilježja i primjere te su bili svjesni mogućih propusta zbog umora, trenutka nepažnje i drugih objektivnih i subjektivnih razloga. Danas digitalizirana verzija korpusa ne samo da značajno ubrzava rad nego omogućava oblike kvalitetnih dubinskih analiza ranije teško izvedivih. To se u prvome redu odnosi na kvantitativna istraživanja, za koja se pripremaju ciljani računalni programi.

Za *Decretum* je tako moguće potražiti kvantitativne podatke o pravno-me nazivlju prema porijeklu te se time mogu evaluirati objavljeni rezultati analiza autora koji navode nazivlje hrvatskoga, latinskoga i mađarskoga porijekla.

Također bi kvantitativna analiza pokazala opravdanost utvrđene razdjelnice – 51. *tituluša* – za jezičnu promjenu, odnosno da se pojavlju-

je manje kajkavskih značajki. Naime, vidjelo bi se što znači »manje« te kojih to značajki.

Ako bi se digitalizirali svi sačuvani primjerci, moglo bi se vidjeti što zaista znače Junkovićeve oznake »više kajkavska«, »štokavsko-čakavska« i »manje kajkavska«, sustavno u literaturi navođene pod navodnicima. Odnosi se to i na Putančeve tri redakcije, što je tema već otvorena u Jembriho-voj valorizaciji njegove analize. Alojz Jembrih govori o dvije varijante: kajkavskoj i čakavsko-štokavskoj (Jembrih 2024a:27).

Vidjeli smo da su u dosadašnjoj literaturi slovopis i fonologija najšire obrađeni, dok morfologija i sintaksa još čekaju svoje detaljne opise. Isto se to odnosi i na leksik – premda je opisano pravno nazivlje, ono je tek dio potrebnoga opisa leksičke razine. Intrigantan je i opis pravopisa jer početna istraživanja pokazuju brojne dvojnosti, a one su jasni znakovi traženja pravopisnih rješenja. Administrativni stil prošlih stoljeća danas je jedna od istraživačima zanimljivih tema i povećava se broj radova njemu posvećenih – potrebno je vidjeti gdje se u tome funkcionalnome stilu nalazi *Decretum*.

Uvjereni smo da će u sljedećim godinama/desetljećima digitalizacija starije hrvatske pisane građe obuhvatiti veliki korpus starokajkavskih tekstova, a takav bi korpus mogao pokazati ima li u njemu između kraja 16. stoljeća i sredine 19. stoljeća (vremena uporabe *Decretuma* u pravnom sustavu) spominjanja Pergošićeva prijevoda. Do provođenja takvoga istraživanja – najstariji je Mlinarićev zapis iz 1837. godine.

Prijedloga za nova istraživanja *Decretuma* ima, naravno, i izvan korištenja digitaliziranoga zapisa. Naime, do kraja 20. stoljeća rijetka su bila filološka istraživanja skupina autora, a još manje interdisciplinarna. Treće je tisućljeće pokazalo sve prednosti projektnih, timskih i interdisciplinarnih istraživanja u humanističkim znanostima, time i u filologiji. Možemo očekivati nove spoznaje od istraživačkih timova s filolozima koji poznaju jezike relevantne za *Decretum*, povjesničarima, pravnicima, sociolozima, kulturolozima...

I ne smijemo zaboraviti da dolazi vrijeme uključenosti umjetne inteligencije kao pomoći u znanstvenim istraživanjima. Zasad rezultati inicijalnoga »dopisivanja« s jednom takvom platformom (ChatGPT) pokazuju da brzo »uči«. Naime, prvi kontakt nije obećavao puno, trebalo je dosta ispravljati. Očito je baza iz koje crpi informacije siromašna (pa prema algoritmu po kojemu treba dati neki odgovor – izmišlja te je time nepouzdan), ali je nakon nekoliko mjeseci u ponovnom kontaktu dao solidan i informativan odgovor, s puno manje pogrešaka. Ispravio je neke pogreške

(i onu najveću – da je srednjovjekovni pravni zbornik), neke su ostale (da je pisan kajkavskim narječjem s mnogim elementima slavenskih jezika, a da je originalni *Tripartitum* pisan na latinskom i staromađarskom), prethodnu je pogrešku zamijenio novom (prvi je put napisao da je *Decretum* tiskan u Nürnbergu, a poslije da je tiskan u Varaždinu u tiskari Ivana Manlius), a dodao je i novu »informaciju« (da je pisan glagoljicom, uz komentar: »Tiskan je glagoljicom, što je iznimno važno jer kombinira reformacijske ideje sa slavenskom pismenom tradicijom«). Evidentno je da će se s vremenom baza povećati pa ne smijemo zanemariti izazove koji pružaju te mogućnosti.

Povijesosintaktička istraživanja

Da ne ostanemo samo na teorijskim prijedlozima za nova istraživanja *Decretuma*, predlažemo jedno povijesosintaktičko istraživanje. Ono je na tragu ranije provedenoga istraživanja ranonovovjekovnih sjevernojadranskih pravnih tekstova u radu *Sintaktičke raznolikosti u dijakroniji i sinkroniji (na primjeru pravnih tekstova)* (Stolac 2019). U tome je radu osnovni korpus naveden u naslovu rada proširen jednim srednjovjekovnim zakonskim tekstom iz istoga, sjevernojadranskoga prostora – *Zakonom vinodolskim* iz 1288. godine i jednim iz istoga vremena, ali s drugoga prostora i pisanoga drugom stilizacijom hrvatskoga jezika, kajkavskom – *Decretumom*. *Decretum* je ovdje kontrolni korpus, pa primjera iz njega ima malo, samo se na nekoliko mjesta potvrđuje neka sintaktička struktura, čime se utvrđuju obilježja hrvatskoga pravnog diskursa u dijakroniji.

Cjelovito *Decretumu* usmjereno istraživanje moglo bi se provesti po metodologiji opisanoj u tom radu i na primjerima koji opisuju pravne odnose, kaznena djela i izriču kazne, a koji se potom stavljaju u suodnos sa suvremenim *Kaznenim zakonom* iz 2019. godine. Sada bi korpus ranonovovjekovnih sjevernojadranskih pravnih tekstova postao kontrolni.

Otvorit ćemo samo neke sintaktičke teme čije bi dubinsko istraživanje pomoglo u utvrđivanju obrazaca slaganja rečenica u pravnom tekstu.

Krenemo li od predikata kao središta rečenice, zanima nas koji su glagolski oblici uporabljeni i kakav im je smještaj u rečenici. Zanimat će nas je li glagol na kraju rečenice, kako se za opći korpus kajkavskoga književnog jezika često utvrđuje, i to pod utjecajem latinskoga jezika. *Decretum* je preveden s latinskoga, latinski je jezik administrativnih, dakle, i pravnih tekstova te je taj sintaktički utjecaj očekivan.

Primjeri to potvrđuju.

Tituluš XLV. (Druga strana)

Crikveni človek, ako je v kakovom gode stalu i v dostojnosti, ako dug mora platiti, ada perušu mora penezmi zadosta včiniti, ako li ne šče ili ne more, ada sudec njegovu crikvenu čiest zavujme, i nju da v ruke ladati njegovomu protiniku, dokle z dohodka onoga imienja svoj dug bude mogel vun vzeti. /.../ (Bartolić 2003:331).

Razvidno je da u pravnom tekstu rečenice trebaju biti precizne, da se ne bi davalo mogućnosti za slobodne interpretacije. Tako su neki *tituluši* poduži jer se navode svi detalji potrebni za objektivno provođenje zakona, pa se rijetko rabe jednostavne i kratke rečenice, a češće složene, uključujući nabranjanja:

Tituluš XCII. (Perva strana)

Kotere kčeri jošče partu nose po smerti svojega oca, kako imaju ostati v oči-noj hiži do onoga vremena dokle zamuž pojdu, i kako jeje potomtoga potribno ž nje v hižtvo dati, simo gore gdi smo od onoga imienja govorili, koteru po zmenkanji semene sprose, to dugovanje jest očivesto popisano. A kako se ima devojačka čertina preceniti i grad, i plemenito dvorno mesto, i kmecko selo, i druge stvari što su vriedne, simo gore gde smo priedembe red popisali, hoćemo to očivestej povedati (Bartolić 2003:272).

Objektivnost se osigurava na više načina, jedan je sljedeći:

Tituluš XXII. (Druga strana)

/.../ Nikomu se zato to ne prepusti da v jednom drugovanji i gornji peruš i sudec bude. /.../ (Bartolić 2003:316).

U pravnim tekstovima očekujemo izricanje uvjeta za ostvarivanje neke radnje, koja je povod pravnoga opisa. Očekivan je kondicional kao glagolski oblik kojim se može iskazati neki uvjet, kao što je nasljeđivanje, npr.

Tituluš CV. (Perva strana)

Ako bi dece niemala, na nje bratju ostane (Bartolić 2003:279).

Stoga i od vrsta zavisnosloženih rečenica očekujemo pogodbene rečenice, koje su temeljene na odnosu 'ako : onda', npr.

Tituluš XCIX. (Perva strana)

Ako koteri mertev človek v svojoj hiži po svojoj smerti sini i kčeri, navkup z svojim ženum, i z nerazdeljenum bratjum ostavi, ada se vetako onoga plemenitoga človeka gibajuča marha ima razdeliti (Bartolić 2003:276).

Ali, ostvaruju se i subjektne rečenice zbog nužnosti konkretiziranja pojedinih sudionika odnosa koji se zakonski uređuju ili konkretiziranja vrsta prijestupa koji se opisuju. Takav je niz od 18 razloga za kažnjavanje naslovljen *Od oneh onakovih kažušev govori za kotere človek vu nevernost prihađa* (Bartolić 2003:217–219), a izdvajamo:

Tituluš XIII. (Perva strana)

/.../ Koteri krivi list spravi, ali koteri krivim listom očivesto vu pravde žive. Ali koteri jalne pečati načinja, ali koteri njimi žive. /.../ Koteri krive pieneze kuju ali ih znajuč vnogo nose da bi njimi koga kanili. /.../ Koteri hiže ali vesnice požgu hoteč /.../ Koteri ali vmore ali vlove ali biju ali rane obćinske sudce i koteri su takovih sudcev kip vu pravde. /.../ (Bartolić 2003:218).

I to otvara nove teme istraživanja.

Ovakvo je istraživanje prema metodološkome načelu od funkcije prema formi (npr. od predikata prema kondicionalu). S druge bi strane zasigurno bilo zanimljivo vidjeti i rezultate istraživanja koje polazi od teme pojedinoga *tituluša* jer bi omogućilo uspoređivanje s drugim zakonskim tekstovima, dakle, usmjerili bismo se u dijakronijsko istraživanje. Time bismo pokazali i jezičnu dinamiku.

Možemo izabrati jednu za ono vrijeme značajnu temu: nasljeđivanje stoke. *Tituluši* koji se na to odnose imaju u prvome dijelu utvrđivanje stanja, a potom se razdvajaju pravni postupci u slučaju kada ostavitelj ima potomke i u slučaju kada ih nema.

Pogledajmo ta dva opisa.

Tituluš XXIX. (Tretja strana)

Po smerti se prostoga človeka sinove i one kčere kotere jošće niesu zamuž dane, jednakim zakonom marhum, i gibajučum i negibajučum, razdele. Da ako kotere kčeri z gibajuče marhe pravi diel dade gda za muža pojde, ada z one marhe kotera je od deda ostala pravi diel njoj imaju dati. /.../ (Bartolić 2003:384).

Tituluš XXX. (Tretja strana)

Prosti človek jeden sam buduči, po svojoj smerti nikakova odvetka ili koteri bi pravdenim zakonom za njih imal nasledovati za sobum ne ostavivši, z svoje gibajuče marhe slobodno more teštamentom včiniti. Da ništarmenje ako su vekovečine one od deda ostale, vse na zemalskoga gospodina sedu. Ako li jeje prosti človek sam zaiskal, imaju se na dva diela razdeliti, koterih je jeden diel njegova zemaljskoga gospona, a drugi je diel onoga komu jeje v teštamentome ostavil. /.../ (Bartolić 2003:385).

Analiza bi se mogla usmjeriti značenjskoj, tekstološkoj i sintaktičkoj strani te propitati uporabu i učestalost veznika *ako / da ako*, glagolskih oblika, potom vrsta rečenica, konektora...

Kako su u hrvatskome jeziku različiti načini opisa počinitelja djela koja treba zakonski sankcionirati – '*ako netko ukrade, bit će kažnjen*' // '*kada netko ukrade, bit će kažnjen*' // '*onaj koji ukrade, bit će kažnjen*' // '*kradljivac će biti kažnjen*', i sl., valja utvrditi koji su obrasci primijenjeni u *Decretumu*.

Ovo su samo neki prijedlozi, a vjerujemo da njihovo razmatranje vodi u nove ideje za pristup *Decretumu*.

Zaključak

Decretum je zbornik pravnih tekstova i najznačajniji hrvatski pravni tekst u 16. stoljeću. Kajkavski je prvotisak i dobio je svoj pretisak te su time omogućena istraživanja. Donijeli smo pregled objavljenih relevantnih radova o *Decretumu* te ponudili moguće daljnje teme istraživanja. Brojni su putovi ovime otvoreni, a nova bi istraživanja potpomognuta suvremenim tehnologijama trebala propitati dosadašnje rezultate te potvrditi ili opovrgnuti neke zaključke. Svoj prigodni tekst o *Decretumu* u Matičinu *Vijencu* Alojz Jembrih zaključuje mislju da bi »dobro došla nova suvremena jezična monografija o Pergošićevu *Decretumu*«, s čime se svakako možemo suglasiti. Nadamo se da će intelektualna znatiželja nekoga znanstvenika uroditi takvim plodom.

Literatura

- Aleksić, Radomir. 1937. Prilozi istoriji kajkavskog dijalekta. *Južnoslovenski filolog*, 16, 1–98.
- Andrási, Dorotty. 2015. Werbőczy Tripartitumának horvát recepciója (Ivan Pergošić Decretuma és a Tripartitum modern-kori recepciójának aktualitásai). Ur. Csehi, Z., Szabó, I., Schanda, B., Varga, Zs. A. *A Hármas-könyv 500. Évfordulóján*, 41–53.
- Bartolić, Zvonimir. 2003. *Ivanuš Pergošić. Decretum 1574: hrvatski kajkavski editio princeps*. Čakovec: Matica hrvatska – Zrinski.
- Frančić, Anđela; Boris Kuzmić. 2009. *Jazik horvatski. Jezične raščlambe starih hrvatskih tekstova*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Georgijević, Krešimir. 1969. *Hrvatska književnost od XVI do XVIII stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Horvat, Josip. 1980. *Kultura Hrvata kroz 1000 godina, I*. Zagreb: Globus.
- Ivšić, Stjepan. 1937. Osnovna kajkavska akcentuacija u Pergošića (1574). *Zbornik u čast Aleksandra Belića*, 183–195.
- Jembrih, Alojz. 1996. Počeci kajkavske pisane i tiskane riječi. Ur. Jembrih, Alojz. *Kajkaviana Croatica – hrvatska kajkavska riječ*. Zagreb – Donja Stubica: Družba Braća hrvatskoga zmaja – Muzej za umjetnost i obrt – Kajkaviana, 17–44.
- Jembrih, Alojz. 2024a. Prva tiskana kajkavska knjiga Pergošićev *Decretum* (1574.). *Hrvatsko zagorje*, 1-2, 5–22.
- Jembrih, Alojz. 2024b. Kako je tiskana prva kajkavska knjiga? *Vijenac*, XXXII, 795–796, 28.
- Junković, Zvonimir. 1972. Jezik Antuna Vramca i podrijetlo kajkavskoga dijalekta, dijakronijska rasprava. *Rad JAZU* 363, 5–232.
- Kadlec, Karel. 1909. Stefana Verbecija Tripartitum. *Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda* 5, I–CXXIV.
- Kajkaviana Croatica*. 1996. *Kajkaviana Croatica: hrvatska kajkavska riječ* (Katalog izložbe). Ur. Jembrih, Alojz. *Kajkaviana Croatica – hrvatska kajkavska riječ*. Zagreb – Donja Stubica: Družba Braća hrvatskoga zmaja – Muzej za umjetnost i obrt – Kajkaviana.
- Kazneni zakon*. 2019. *Kazneni zakon*, pročišćeni tekst zakona NN 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18. <https://www.zakon.hr/z/98/Kazneni-zakon> (pristupljeno 22. veljače 2024.)
- Korade, Mijo. 1996. Povijesna, pravna i znanstvena djela na hrvatskokajkavskom književnom jeziku. Ur. Jembrih, Alojz. *Kajkaviana Croatica – hrvatska kajkavska riječ*. Zagreb – Donja Stubica: Družba Braća hrvatskoga zmaja – Muzej za umjetnost i obrt – Kajkaviana, 255–268.

- Kuzmić, Boris. 2011. Jezik hrvatskih pravnih tekstova. Ur. Bićanić, Ante; Radoslav Katičić; Josip Lisac. *Povijest hrvatskoga jezika, 2. knjiga: 16. stoljeće*. Zagreb: Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti Croatica, 323–385.
- Lanović, Mihajlo. 1929. *Privatno pravo Tripartita*. Zagreb: Tipografija.
- Nyomárkay, Istvan. 2014. Mađarski i hrvatski prijevod Verbecijeva *Tripartituma*. *Kroatologija*, 5, 1, 7–24.
- Nyomárkay, Istvan. 2015. Közérthetőségre való törekvés a Tripartitum magyar és horvát fordításában. *Magyar nyelvőr*, 129–144.
- Nyomárkay, Istvan. 2016. Egy téves kritika rövid cáfolata a Tripartitum magyar, horvát és német nyelvű fordításának szövegűségéhez Veres Balázs, Ivan Pergošić és August Wagner fordítása alapján. *Magyar nyelvőr*, 1–5.
- Putanec, Valentin. 1982. Jezik »Dekretuma« (1574) Ivana Pergošića. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 6, 269–277.
- Stolac, Diana. 2011. Kajkavski hrvatski književni jezik. Ur. Bićanić, Ante; Radoslav Katičić; Josip Lisac. *Povijest hrvatskoga jezika, 2. knjiga: 16. stoljeće*. Zagreb: Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti Croatica, 189–227.
- Stolac, Diana. 2019. Sintaktičke raznolikosti u dijakroniji i sinkroniji (na primjeru pravnih tekstova). *Fluminensia*, 31, 1, 157–182.
- Šojat, Antun. 2009. *Kratki navuk jezičnice horvatske*. Jezik stare kajkavski književnosti. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje (pretisak *Kaj* 1969. – 1971.).
- Šojat, Olga. 1975. Četiri stoljeća od prve sačuvane publikacije hrvatskokajkavske književnosti. *Kaj*, 9-10, 57–77.
- Štefanec, Nataša. 2003. Pergošić's Translation of the *Tripartitum* into Slavonian. *Custom and Law in Central Europe*. Cambridge, 71–86.
- Vončina, Josip. 1988. *Jezična baština*. Lingvostilistička hrestomatija hrvatske književnosti od kraja 15. do početka 19. stoljeća. Split: Književni krug.
- Vončina, Josip. 1988/89. O normi hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika. *Suvremena lingvistika*, 27-28, 65–70.

A New Perspective on the Kajkavian *Editio Princeps*

Abstract

This paper provides an overview of previous research on *Decretum* by Ivan Pergošić. Following a century of studies on Pergošić's work – research thematically linked to the beginnings of printing in northern Croatia, legal texts, and legal terminology – further avenues of investigation are proposed. Several directions for future research are suggested. The first involves quantitative studies that would more precisely support or refute claims made in earlier research. The second focuses on areas that have been only marginally covered so far, with particular emphasis on syntactic and textological levels. One possible approach to such research is elaborated.

Ključne riječi: kajkavski hrvatski književni jezik; prvotisak; Ivan Pergošić; 16. stoljeće

Keywords: Kajkavian Croatian literary language; first printing edition (*editio princeps*); Ivan Pergošić; 16th century